

Emlékezés Beöthy Zsoltra (1848-1922), a Magyar Tudományos Akadémia rendes és igazgatósági tagjára

Remembering Zsolt Beöthy (1848-1922), Full Member and Member of Directorate of the Hungarian Academy of Sciences

Beöthy Zsolt előkelő nemesi család gyermekeként 1848 szeptember 4-én született Budán. Édesapja Beöthy Zsigmond politikus, országgyűlési képviselő volt. A család az 1849-es budavári ostrom elől Komáromba menekült. Középiskolai tanulmányait a komáromi Szent Benedek-rendi gimnáziumban, majd a pesti református gimnáziumban végezte, ahol olyan tanáregyenységek tanították, mint Gyulai Pál, Thaly Kálmán, Dömötör János és Tolnai Lajos.

A pesti egyetemen 1867 és 1870 között jogi tanulmányokat folytatott, majd 1870-71-ben a bécsi és müncheni egyetemeken tanult. 1871 és 1875 között tisztviselő volt a Pénzügyminisztériumban. 1872-ben feleségül vette Rákosi Szidit, a korszak ünnepezt színésznőjét. Ekkor kezdte szépírói pályáját. Elbeszélései, novellái, regényei ezt követően jelentek meg. 1873 és 1874 között az *Athenaeum* című szépirodalmi folyóirat szerkesztőjeként működött. 1875-ben a budapesti tudományegyetemen magyar-német szakos tanári oklevelet, majd 1877-ben bölcsészdoktori diplomát szerzett. 1875 és 1882 között a terézvárosi főreáltanodában, illetve az V. kerületi főreáliskolában tanított. Utóbbi intézményben több, később jelentős akadémiai karriert befutott tanárkollégával, így Alexander Bernáttal és Bodnár Zsigmonddal dolgozott együtt. 1878-ban a magyar irodalom története tárgykörből magántanári képesítést szerzett, melyt követően egyetemi magántanárként tanított egykori alma materében, ahol 1883-ban nevezték ki Greguss Ágost utódjaként az esztétika tanszékre rendkívüli egyetemi tanárnak. 1886-ban egyetemi rendes tanári kinevezést kapott. 1890-től a Középiskolai Tanárképző Intézet igazgatójaként tevékenykedett. 1890 és 1920 között a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnöke volt. 1890 és 1895 között a bölcsészettudományi kar dékáni feladatainak ellátásával bízták meg. Az 1915/16-os tanévre az egyetem rektorává választották.

1899-ben az uralkodó által alapított „Pro litteris et artibus” díszjelvény elismerésben részesült. 1903-ban Ferenc József a főrendi ház tagjává nevezte ki. A következő évben személyesen tolmácsolta a főrendek örömet II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalakor, illetve a világháború idején ő méltatta a főrendiházban az elhunyt uralkodó érdemeit. Közéleti elköteleződését Tisza Kálmán politikájához való ragaszkodás jellemezte.

Egyetemi elfoglaltságai mellett számos szakmai-közéleti megbízatást látott el. Így 1881 és 1922 között a Budapesti Philológiai Társaság alelnöke, 1883-tól élete végéig az Országos Közoktatási Tanács tagja, illetve ügyvezető alelnöke (1896-1905) volt. A Kisfaludy Társaságnak 1876-tól volt a tagja, majd 1879-től titkára, végül 1900-tól haláláig a szervezet elnökeként tevékenykedett. Az elnöki székbe Gyulai Pál lemondását követően Rákosi Jenő javaslatára választották meg. 1893-tól 1907-ig az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnöki teendőit látta el. 1908-ban, hatvanadik születésnapján és egyetemi tanárságának huszonötödik évfordulóján tisztelői kiadják a Beöthy- emlékkönyvet. Ugyanebben az évben a Petőfi-Társaság tiszteleti tagjainak sorába választották. 1910-ben a pápai református főiskola világi gondnokának jelölték. A beiktatási ünnepélyt követő díszében Tisza István köszöntötte a dunántúli református egyházkerület nevében. 1911-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság első elnöke lett.

A Magyar Tudományos Akadémia 1877. május 24-én levelező, 1884. június 5-én rendes tagjának választotta. A testület Igazgató-tanácsának tagjává 1893-ban választották meg. A MTA Könyvkiadó Vállalatának vezetője tisztséget 1880 és 1889 között töltötte be. 1910. április 28. és 1913. április 24. között a tudós testület másodelnökeként tevékenykedett.

Beöthy a hazai konzervatív szellemű irodalomtudomány egyik legjelentősebb képviselője volt. Pályája elején Erdélyi János, Greguss Ágost, Gyulai Pál és a német hegelianusok esztétikai gondolkodásmódja hatott rá. Irodalomelméletére a későbbiekben komoly befolyást gyakorolt Hyppolite Taine történész, filozófus, a francia pozitivizmus jeles alakja. Beöthy az irodalmat a nemzeti lélek leghatározottabb megnyilvánulásának tartotta. A régi magyar széppróza művelőin kívül sokat foglalkozott Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály, Arany János, Kemény Zsigmond életművével. Az irodalomtudomány korabeli képviselői közül ő vette először védelmébe Jókai Mórt Gyulai Pál támadásaival szemben. Kisebb tanulmányaiban, színi bírázataiban, művészettörténeti dolgozataiban a stílus szárnyalása jellemezte. Tudományos prózájáról Négyesy László 1919-ben a következőket írta: „Íróművészetének legsajátosabb ereje a nyelvi kifejezésben van, amely spontán működő nyelvfantáziát, harmóniaérzéklet és a legjobb példákon nevelt stilisztikai képességet mutat. Az értekező prózában lehetnek világosabb, szabatosabb előadású íróink, de árnyalóbb, többretű, képesebb szólású íróink nincs. A kifejezésnek ez a képzelettel és hangulattal telített módja oly egyéni adománya Beöthynek a prózában, ami emlékeztet bennünket nagy nyelv- és művész-költőink frazeológiaújító, nyelvfejlesztő tehetségére.” Kéky Lajos 1924-ben pedig ekképp írt a nem sokkal korábban elhunyt professzorról: „Művei nagy részét tartalmilag túlhaladhatja a jövő, de formájuk művészi szépsége sokáig megtartja őket elevennek. Rendkívüli formaérzéke minden írását kerek egészé teszi. Ez az ő mesterjegye, mely minden munkáján reá vall az alkotóra. De nemcsak formás, hanem friss és színes is, mit ír. A stíl művészetét úgyszólván a tudós szavának esztétikai értékéül tekintette. Szabatosabb és világosabb prózáirónk van nála, de árnyalóbb, hangulattal és képzelettel telítettebb aligha.” Kéky szerint rendkívüli hatást gyakorolt csaknem két teljes nemzedék irodalomtörténeti felfogására.

A Kisfaludy Társaság közgyűlésén 1908-ban tartott elhíresült beszédében védelmébe vette a nemzeti szempontú irodalmat, és hitet tett a történeti folytonosság megőrzésének igénye mellett. Programját az induló *Nyugat* c. folyóirat eszmei és formai újításai ellenében fogalmazta meg. Művészeti, művészetfilozófiai írásai elsősorban a magyar nemzetkarakterológiára épültek. Nevezetes diszkussziók középpontjába került tragikumelmélete, illetve esztétikai nézetei nagy vitákat váltott ki az 1880-as években. A 19. sz. végén és a 20. sz. elején döntő szerepet játszott a közoktatás- és a hivatalos irodalompolitika kialakításában.

Szabad idejében rendszeresen utazott. Bejárta Európa majd minden országát, megfordul Oroszországban, de legszívesebben Itáliában és Egyiptomban időzött. Külföldi útjai során gyűjtött nagy értékű, nemzetközi jelentőségű óegyiptomi művészeti gyűjteményét a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának épületében őrizték. Halála után örökösei megvételre felajánlották a Szépművészeti Múzeumnak, ám anyagi nehézségek miatt a vételre nem került sor. Végül az értékes gyűjtemény Svédországba került, az Uppsalai Egyetem vásárolta meg.

1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság idején számos más egyetemi kartársával együtt őt is felfüggesztették tanári állásától. Naplójegyzeteiben mind erről a következőket írta: „Nyugdíjazásom nemcsak föl nem háborít, hanem ellenkezően nagy megnyugtatósságra szolgál. Ha azok, akik az én szegény hazámat elkótyavetyélték, nemzetemet tönkretették, engem elcsapnak, rányomják a leghitelesebb pecsétet, hogy becsületesen szolgáltam a hazámat. Ennél a tudatnál pedig nekem, vén embernek, egyéb már nem kell ezen a világon.”

Beöthy Zsolt 1922. április 18-án – hetvennégy éves korában – hunyt el Budapesten. A kormány a nemzet halottjának nyilvánította, temetéséről az állami hatóságok gondoskodtak. Ravatalánál Ravasz László református püspök, Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter és Berzeviczy Albert akadémiai elnök búcsúztatta.

Beöthy Zsolt főbb művei

Az első magyar politikai színmű és kora. Athenaeum, Budapest, 1876.; *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése.* I-II. köt. Athenaeum, Budapest, 1877-1879.; Mikes Kelemen és novellái. (Akadémiai székfoglaló, elhangzott: 1880. április 5.) *Budapesti Szemle*, XXIII. köt. Franklin-Társulat, Budapest, 1880. 225-242. o.; Természeti törvény a tragikumban. (Akadémiai székfoglaló, elhangzott: 1884. június 9.); *A tragikum.* Franklin-Társulat, Budapest, 1885.; *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* I-II. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1886-1888.; *Horatius és Kazinczy.* Franklin-Társulat, Budapest, 1890.; *Széchenyi és a magyar költészet.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1893.; *Az egyetemi tanárképzés kérdéséhez.* Hornyásky, Budapest, 1894.; *A magyar irodalom története.* I-II. köt. (Szerk.: Beöthy Zsolt) Athenaeum, Budapest, 1895.; *A magyar irodalom kis-tükre.* Athenaeum, Budapest, 1896.; *Beöthy Zsolt munkái.* (Irodalmi tanulmányok Kéky Lajos bevezetésével). Franklin-Társulat, Budapest, 1896.; *Vörösmarty Mihály.* Athenaeum, Budapest, 1900.; *A magyar költészet a XIX. században.* Syllabus, Budapest, 1902.; *Az irodalomtörténet elmélete.* Dr. Beöthy Zsolt egyet. nyilv. rend. tanár előadásai után jegyezte: Csobán András. (Stencilezéssel sokszorosított, kézzel írt jegyzet) Kun S. Antiquarius és könyvkereskedő, Budapest, 1905/1906.; *Magyar irodalomtörténet I-II.* Athenaeum, Budapest, 1906-1907.; *Ferenc József királyunk és Erzsébet királynénk emlékezete. Két beszéd.* Lampel, Budapest, 1917.; *Tisza István.* Lampel, Budapest, 1920.; *Arany János. Élet- és jellemrajz.* Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT, Budapest, 1923.; *Jókai Mór emlékezete.* Lampel, Budapest, 1925.; *Beöthy Zsolt munkái.* (Irodalmi tanulmányok Kéky Lajos bevezetésével) Franklin-Társulat, Budapest, 1928.

Felhasznált irodalom

Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik évfordulójára. Athenaeum, Budapest, 1908.; Mahler Ede: *Beöthy Zsolt egyiptológiai gyűjteménye a budapesti kir. magyar Tudomány-Egyetemen. Magyarázó jegyzék egyszersmind bevezetés az ókori egyiptomiak művészet- és kultúrtörténetébe.* Franklin Ny., Budapest, 1913.; Négyessy László: Beöthy Zsolt (1848 szept. 4. – 1922 április 18.) *Budapesti Szemle*, CXC. köt. Franklin-Társulat, Budapest, 1922. 49-54. o.; Berzeviczy Albert elnök, ig. és t. tag beszéde 1922. április 21-én az Akadémia oszlopcsarnokában Beöthy Zsolt ig. és r. t. ravatalánál. In: *Akadémiai Értesítő.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1922. 141-142. o.; Schöpflin Aladár: Beöthy Zsolt. *Nyugat*, XV. évf. (1922) 9. sz. 565-567. o.; Kozma Andor: Beöthy Zsolt. Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaságban. *Budapesti Szemle*, CLVII. köt. Franklin-Társulat, Budapest, 1924. 81-96. o.; Kéky Lajos: *Beöthy Zsolt.* Franklin-Társulat, Budapest, 1925. (Írásainak teljes bibliográfiával.); Négyessy László: *Beöthy Zsolt emlékezete. Emlékbeszéd Magyar Tudományos Akadémia 1924 május 11-én tartott ünnepélyes közülésén.* Franklin-Társulat, Budapest, 1926.; Földi Mihály: *Beöthy Zsolt. Emlékbeszéd.* Franklin Ny., Budapest, 1929.; *Pintér Jenő magyar*

irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. VII. köt.: A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 1934. 181-198. o.; Németh, G. Béla: Beöthy Zsolt. *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXVII. évf. (1963) 5. sz. 581-590. o.; *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825-1973.* Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1975. 28. o.; Eisler János: Beöthy Zsolt. In: *Magyar múzeumi arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből.* Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület – Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002. 85-87. o.; *Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825-2002. I. köt.* MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Budapest, 2003. 131-132. o.

Szabadfalvi József
egyetemi tanár, az MTA I. tagja
Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
email: szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu